Original Research Paper | Law | Volume : 10 | Issue : 06 | June 2025 | e-ISSN : 2456-5040

ભ્રષ્ટાચાર અટકાવવામાં કાયદા અને ન્યાયતંત્રની ભૂમિકા પર તુલનાત્મક અભ્યાસ

બોરસે વર્ષાબહેન અરુણભાઈ[1], ડો. ચંદ્રકલા વસંત ઈંગલે[1]

[1] મોનાર્ક યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ

ABSTRACT

શું ભ્રષ્ટાચાર આર્થિક વિકાસને પ્રભાવિત કરે છે ? શું ભારતમાં 'રાઈટ ટુ ઈન્ફોર્મેશન એક્ટ (આરટીઆઈ) ૨૦૦૫ જેવી કાનૂની સંસ્થાઓ ભ્રષ્ટાચારને રોકવામાં અસરકારક છે ? ૨૦ ભારતીય રાજ્યો અને ૨૦૦૫ અને ૨૦૦૮ના સમયગાળાને આવરી લેતી નવલકથા પેનલ ડેટાસેટનો ઉપયોગ કરીને અમે આર્થિક વૃદ્ધિ અને ભ્રષ્ટાચાર પર કાયદાની કારણભૂત અસરોનો અંદાજ લગાવીએ છીએ. અંતર્જાતની ચિંતાઓનો સામનો કરવા માટે અમે આર્થિક વિકાસ માટેના સાધન તરીકે કુલ જમીન વિસ્તાર માટે જંગલના હિસ્સાનો ઉપયોગ કરીએ છીએ. અમે નોંધ્યું છે કે જંગલનો હિસ્સો એ વૃદ્ધિનું સકારાત્મક અનુમાન છે. આ એ દૃષ્ટિકોણને અનુરૂપ છે કે વનીકરણ આર્થિક વિકાસમાં સકારાત્મક યોગદાન આપે છે. ભ્રષ્ટાચાર પર કાયદાની અસર કેપ્ચર કરવા માટે અમે 'ડિફરન્સ-ઇન-ડિફરન્સ' અંદાજ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરીએ છીએ. અમારા પરિણામો દર્શાવે છે કે આર્થિક વૃદ્ધિ એકંદર ભ્રષ્ટાચાર તેમજ બેંકિંગ, જમીન વહીવટ, શિક્ષણ, વીજળી અને હોસ્પિટલોમાં ભ્રષ્ટાચાર ઘટાડે છે. જોકે વૃદ્ધિની ભ્રષ્ટાચારની ધારણા પર ઓછી અસર પડે છે. તેનાથી વિપરીત ડ્રક્ક કાયદો ભ્રષ્ટાચારના અનુભવ અને ભ્રષ્ટાચારની ધારણા બંનેને ઘટાડે છે. અમારું મૂળભૂત પરિણામ સ્ટેટ ફિક્સ્ડ ઇફેક્ટ્સ અને વિવિધ વધારાના કોવેરીએટ્સ માટે નિયંત્રણ કર્યા પછી ધરાવે છે. તે વૈકલ્પિક સાધનો અને બાહ્ય સંવેદનશીલતા પરીક્ષણો માટે પણ મજબૂત છે. આ વ્યવસ્થિત સાહિત્ય સમીક્ષા એ તપાસ કરે છે કે તાજેતરનું ભ્રષ્ટાચાર વિરોધી સાહિત્ય સમાજના અનૌપચારિક ધોરણો પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવા માટે સ્થાપિત દાખલાઓ (દા. ત., મુખ્ય-એજન્ટ પરિપ્રેક્ષ્ય, મેક્રો-લેવલ, માળખાકીય અને કાનૂની કેન્દ્રીય અભિગમ)થી કેટલી હદે આગળ વધે છે.

પરિચય

ભ્રષ્ટાચાર શરૂઆતથી કોઈપણ રાષ્ટ્રની વૃદ્ધિ અને સમૃદ્ધિ માટે હંમેશા સંભવિત ખતરો રહ્યો છે. કારણ કે તે બેનામી વ્યવહારો અને ગેરકાયદેસર અસ્કયામતો અથવા દેશમાં જ કાળા નાણાના સંગ્રહના સ્વરૂપમાં રાષ્ટ્રીય સંસાધનોને બહારના દેશોમાં જવાની મંજૂરી આપે છે. સરકારની જાણકારી વિના, બને પરિસ્થિતિઓમાં દેશ અથવા સ્થળની અર્થવ્યવસ્થા અને વિકાસ ખરાબ રીતે અવરોધાય છે.

ભારતમાં જાહેર સેવકોને ભારતીય દંડ સંહિતા, ૧૮૬૦ અને ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ, ૧૯૮૮ હેઠળ ભ્રષ્ટાચાર માટે દંડ થઈ શકે છે. બેનામી ટ્રાન્ઝેક્શન્સ (પ્રોહિબિશન) એક્ટ, ૧૯૮૮ બેનામી વ્યવહારોને પ્રતિબંધિત કરે છે. પ્રિવેન્શન ઓફ મની લોન્ડરિંગ એક્ટ, ૨૦૦૨ મની લોન્ડરિંગના ગુના માટે જાહેર સેવકોને દંડ કરે છે. ભારત ૨૦૦૫ થી ભ્રષ્ટાચાર સામેના યુએન કન્વેન્શન પર સહીકર્તા (બહાલી નથી) પણ છે. આ સમેલનમાં ભ્રષ્ટાચારના કૃત્યોની વિશાળ શ્રેણી આવરી લેવામાં આવી છે અને કેટલીક નિવારક નીતિઓનો પણ પ્રસ્તાવ છે.

ભારતમાં સદીઓથી ભ્રષ્ટાચાર છે. તે તકવાદી નેતાઓથી શરૂ થાય છે જેઓ તેમની પાસે આવતા કોઈપણ કાર્યને પૈસા કમાવવાની તક તરીકે જુએ છે. ભ્રષ્ટાચારને પ્રગતિના સૌથી મહત્વપૂર્ણ અવરોધો પૈકીના એક તરીકે જોવામાં આવે છે, ખાસ કરીને ભારત જેવા વિકાસશીલ રાષ્ટ્રોમાં અને ખાસ કરીને સરકારી એજન્સીઓમાં. શિક્ષણ ક્ષેત્ર પણ, જેનો હેતુ વિદ્યાર્થીઓમાં આદર્શ નૈતિક વર્તણૂક કેળવવાનો છે, તે પણ આ દુષ્ટતાથી મુક્ત નથી. દાખલા તરીકે, ભ્રષ્ટાચાર વિરોધી બ્યુરોએ ઉચ્ચ શિક્ષણ નિયામકની કચેરીના બે ટોચના અધિકારીઓને રૂ.ની લાંચ માંગવા અને મેળવવા માટે અટકાયતમાં લીધા હતા. મહારાષ્ટ્ર મુંબઈમાં એન્ટી કરપ્શન બ્યુરો (ACB)ના થાણે વિભાગ દ્વારા પકડાયેલા પ્રોફેસર પાસેથી ૨૦,૦૦૦. ક્રિમિનલ લો (સુધારો) વટહુકમ, ૧૯૪૪ ભ્રષ્ટાચારના ક્ષેત્રનું સંચાલન કરવા માટેના કાયદાના પ્રારંભિક ભાગોમાંનો એક હતો. તે ભ્રષ્ટાચાર, લાંચ, અથવા અન્ય સંબંધિત ગુનાઓ દ્વારા મેળવેલી મિલકતના નિકાલ અથવા છુપાવીને રોકવા માટે બનાવવામાં આવી હતી. ૧૯૬૪માં, ભ્રષ્ટાચારના મામલાઓ સાથે ખાસ વ્યવહાર કરવા માટે કેન્દ્રીય તકેદારી આયોગની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી, અને ભ્રષ્ટાચારના મુદ્દાને ઉકેલવા માટે ઘણા રાજ્ય-વિશિષ્ટ તકેદારી આયોગની પણ સ્થાપના કરવામાં આવી હતી.

પરિણામે, પ્રિવેન્શન ઓફ કરપ્શન એક્ટ, ૧૯૮૮ (POCA)ની સ્થાપના તમામ હાલના કાયદાઓને એકીકૃત કરવા અને સરકારી એજન્સીઓમાં ભ્રષ્ટાચાર સામે લડવા અને ભ્રષ્ટાચારમાં સંડોવાયેલા જાહેર કર્મચારીઓ સામે કાર્યવાહી કરવા અને સજા કરવા માટે કરવામાં આવી હતી. આ દુષ્ટતાનો સામનો કરવા માટે તે એક શક્તિશાળી સાધન છે. ભ્રષ્ટાચાર વિરોધી પ્રયાસની સફળતા માટે આ કાયદાની અસરકારકતા મહત્વપૂર્ણ છે.

કેન્દ્ર સરકારને આ અધિનિયમ હેઠળ અધિનિયમ હેઠળ શિક્ષાપાત્ર ગુનાઓ આચરવામાં આવે અથવા જ્યાં કાયદા હેઠળ નિર્ધારિત ગુનાઓ આચરવાનું કાવતરું અથવા આચરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે ત્યારે કેસોની તપાસ કરવા અને કેસ ચલાવવા માટે ન્યાયાધીશોની નિમણૂક કરવાનો અધિકાર છે.

મેરિયમ વેબસ્ટર ડિક્શનરી અનુસાર 'ભ્રષ્ટાચાર' શબ્દનો અર્થ છે ખાસ કરીને સરકારી અધિકારીઓ અથવા પોલીસ અધિકારીઓ જેવા શક્તિશાળી લોકો દ્વારા અપ્રમાણિક અથવા ગેરકાયદેસર વર્તન :

મેન્સ સ્વેન્સન, થોમસ લેબિક અમાનક્વોન્ડોર અને એન્ડ્રિયા મેટસન દ્વારા 'ભ્રષ્ટાચાર વિરોધી પર બહુ-સ્તરીય પરિપ્રેક્ષ્ય : એક પદ્ધતિસરની સાહિત્ય સમીક્ષા', આ કાર્યકારી પેપર, સંશોધન પ્રોજેક્ટ 'સામાજિક ધોરણોની ભૂમિકાની ભૂમિકા'માંથી એક પરિણામ છે. સ્થાનિક સરકારોમાં ભ્રષ્ટાચાર સામે લડવું', ક્કઊખ્ઊં દ્વારા ધિરાણ. આ પ્રોજેક્ટનો ઉદ્દેશ્ય સ્થાનિક સ્તરે પ્રતિક્રમણ વ્યૂહરચનાઓનુ નિર્માણ કરતી વખતે, આંતરરાષ્ટ્રીય ભ્રષ્ટાચાર-વિરોધી સંમેલનો અને રાષ્ટ્રીય કાયદાના સંબંધમાં, ભ્રષ્ટાચારને અંતર્ગત કરતી ગતિશીલતાની સમજણ અને સ્થાનિક અનૌપચારિક સામાજિક ધોરણોના મહત્વમાં વધુ યોગદાન આપવાનો છે.

ભ્રષ્ટાચાર એ મેનેજર અથવા સરકારી અધિકારીઓ જેવા સત્તાના હોદ્દા પર રહેલા લોકો દ્વારા અપ્રમાણિક વર્તન છે. ભ્રષ્ટાચારમાં લાંચ અથવા અયોગ્ય ભેટો આપવી કે સ્વીકારવી, ડબલ ડીલિંગ, ટેબલ હેઠળના વ્યવહારો, ચૂંટણીમાં છેડછાડ, ફંડ ડાયવર્ટ કરવું, નાણાની લોન્ડરિંગ અને રોકાણકારો સાથે છેતરપિંડીનો સમાવેશ થઈ શકે છે.

ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ શું છે ?

સરકારના કર્મચારીઓમાં ફરજનિષ્ઠા વધારવા તથા વહીવટી કામકાજને ભ્રષ્ટાચારમુક્ત બનાવવાના ઉદ્દેશ્યથી ભારતની સંસદ દ્વારા 'ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ બનાવવામાં આવ્યો.

જે કાયદા મુજબ લાંચ લેવી, લાંચ આપવી, આવક કરતા વધુ સંપત્તિ હોવી, સરકારી નાણાનો વ્યય કરવો, સરકારની તિજોરીને નુકશાન પહોંચાડવું જેવા અનેક ગુનાઓની અલગ અલગ પ્રકારની સજાની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે.

ગુજરાત રાજ્યમાં ભ્રષ્ટાચારની ફરીયાદ કરવા માટે સરકારે લાંચ રૂશ્વત વિરોધી ખાતાની રચના કરેલ છે.

જેની મુખ્ય કચેરી અમદાવાદ શાહીબાગમાં છે તેમજ દરેક જિલ્લા કક્ષાએ લાંચ રૂશ્વત વિરોધી પોલીસ સ્ટેશન આવેલા છે જેમા પોલીસ ઈન્સ્પેક્ટર કક્ષાના અધિકારીઓ ફરજ બજાવે.

ભારતમાં સદીઓથી ભ્રષ્ટાચાર છે. તે તકવાદી નેતાઓથી શરૂ થાય છે જેઓ તેમની પાસે આવતા કોઈપણ કાર્યને પૈસા મેળવવાની તક તરીકે જુએ છે. ભ્રષ્ટાચારને પ્રગતિના સૌથી મહત્વપૂર્ણ અવરોધો પૈકીના એક તરીકે જોવામાં આવે છે, ખાસ કરીને ભારત જેવા વિકાસશીલ રાષ્ટ્રોમાં અને ખાસ કરીને સરકારી એજન્સીઓમાં. શિક્ષણ ક્ષેત્ર પણ, જેનો હેતુ વિદ્યાર્થીઓમાં આદર્શ નૈતિક વર્તણૂક કેળવવાનો છે, તે પણ આ દુષ્ટતાથી મુક્ત નથી. દાખલા તરીકે, ભ્રષ્ટાચાર વિરોધી બ્યુરોએ ઉચ્ચ શિક્ષણ નિયામકની કચેરીના બે ટોચના અધિકારીઓને રૂ.ની લાંચ માંગવા અને મેળવવા માટે અટકાયતમાં લીધા હતા. મહારાષ્ટ્ર મુંબઈમાં એન્ટી કરપ્શન બ્યુરો (ACB)ના થાણે વિભાગ દ્વારા પકડાયેલા પ્રોફેસર પાસેથી ૨૦,૦૦૦. ક્રિમિનલ લો (સુધારા) વટહુકમ, ૧૯૪૪ એ ભ્રષ્ટાચારના ક્ષેત્રને સંચાલિત કરવા માટેના કાયદાના પ્રારંભિક ભાગોમાંનો એક હતો. તે ભ્રષ્ટાચાર, લાંચ અથવા અન્ય સંબંધિત ગુનાઓ દ્વારા મેળવેલી મિલકતના નિકાલ અથવા છુપાવીને રોકવા માટે બનાવવામાં આવી હતી. ૧૯૬૪માં, ભ્રષ્ટાચારના મામલાઓ સાથે ખાસ વ્યવહાર કરવા માટે એક કેન્દ્રીય તકેદારી આયોગની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી, અને ભ્રષ્ટાચારના મુદ્દાને સંબોધવા માટે ઘણા રાજ્ય-વિશિષ્ટ તકેદારી આયોગની પણ સ્થાપના કરવામાં આવી હતી.

પરિણામે, ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ, ૧૯૮૮ (POCA)ની સ્થાપના તમામ વર્તમાન કાયદાઓને એકીકૃત કરવા અને સરકારી એજન્સીઓમાં ભ્રષ્ટાચાર સામે લડવા અને ભ્રષ્ટાચારમાં સંડોવાયેલા જાહેર કર્મચારીઓ સામે કાર્યવાહી કરવા અને સજા કરવા માટે કરવામાં આવી હતી. આ દુષ્ટતાનો સામનો કરવા માટે તે એક શક્તિશાળી સાધન છે. ભ્રષ્ટાચાર વિરોધી પ્રયાસની સફળતા માટે આ કાયદાની અસરકારકતા મહત્વપૂર્ણ છે. કેન્દ્ર સરકારને આ કાયદા હેઠળ ન્યાયાધીશોની નિમણૂક કરવાનો અધિકાર છે કે જ્યારે અધિનિયમ હેઠળ શિક્ષાપાત્ર ગુનાઓ આચરવામાં આવે અથવા જ્યાં કાયદા હેઠળ નિર્ધારિત ગુનાઓ આચરવાનું કાવતરું અથવા આચરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે ત્યારે કેસોની તપાસ કરવા અને અજમાયશ કરવા માટે ન્યાયાધીશોની નિમણૂક કરવામાં આવે.

લેખકે આ લેખમાં ૧૯૮૮ ના ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમને તેની ઉત્ક્રાંતિ તેમજ તેની નોંધપાત્ર જોગવાઈઓને સંબોધીને અન્વેષણ કરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. આ લેખ કાયદાના સુધારાઓ તેમજ કાયદા અંગેના ન્યાયિક ઘોષણાઓની પણ ચર્ચા કરશે.

ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ, ૧૯૮૮ તમામ હાલના ભ્રષ્ટાચાર વિરોધી કાયદાઓને એકીકૃત કરવાના ઉદ્દેશ્ય સાથે ઘડવામાં આવ્યો હતો. ભ્રષ્ટાચારના ક્ષેત્રને સંચાલિત કરવા માટેના પ્રથમ કાયદાઓમાંનો એક ક્રિમિનલ લો (સુધારા) વટહુકમ, ૧૯૪૪ હતો. તે ભ્રષ્ટાચાર, લાંચ અને અન્ય સંબંધિત ગુનાઓ દ્વારા હસ્તગત કરવામાં આવેલી મિલકતના નિકાલ અથવા છુપાવવાને રોકવાના ઉદ્દેશ્ય સાથે ઘડવામાં આવ્યો હતો. આ વટહુકમને પ્રિવેન્શન ઓફ કરપ્શન એક્ટમાં સામેલ કરવામાં આવ્યો હતો.

ભ્રષ્ટાચારના મામલાઓ સાથે વિશિષ્ટ રીતે વ્યવહાર કરવા માટે ૧૯૬૪માં એક કેન્દ્રીય તકેદારી આયોગની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી અને ભ્રષ્ટાચારના મુદ્દાને ઉકેલવા માટે સમય સાથે કેટલાક રાજ્ય-વિશિષ્ટ તકેદારી આયોગની પણ સ્થાપના કરવામાં આવી હતી.

અધિનિયમ હેઠળ પૂરી પાડવામાં આવેલ તપાસની પ્રક્રિયામાં તપાસ કરતા પહેલા અને આ સંસ્થાઓ દ્વારા અનુસરવામાં આવે તે પહેલાં, ચાલો આપણે સૌપ્રથમ પ્રયાસ કરીએ અને અધિનિયમ હેઠળ સમાવિષ્ટ ગુનાઓના પ્રકારોને સમજીએ.

લાંચનો કાયદો ૨૦૧૦ એ યુનાઇટેડ કિંગડમની સંસદ દ્વારા પસાર કરાયેલા કાયદાનો એક ભાગ છે જે લાંચની આસપાસના ફોજદારી કાયદાને સંબોધિત કરે છે. આ અધિનિયમ લાંચને લગતી તમામ પૂર્વ-અસ્તિત્વમાં રહેલી વૈધાનિક અને સામાન્ય કાયદાની જોગવાઈઓને લાંચ લેવા, લાંચ લેવા, વિદેશી જાહેર અધિકારીઓની લાંચ અને તેના વતી લાંચને પ્રતિબંધિત કરવામાં વેપારી સંસ્થાની અસમર્થતાના ગુનાઓ સાથે બદલે છે.

લાંચ રૂશ્વત ધારો ૨૦૧૦ (અધિનિયમ) ૮ એપ્રિલ, ૨૦૧૦ ના રોજ કાયદામાં હસ્તાક્ષર કરવામાં આવ્યો હતો. તે જૂની અને અસંબદ્ધ કાનૂની પ્રણાલીને બદલવા માટે પસાર કરવામાં આવ્યો હતો જેમાં સામાન્ય કાયદા હેઠળ લાંચને ગુનાહિત કરવામાં આવી હતી અને ૧૮૮૯ થી ૧૯૧૬ ના ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમો હેઠળ પણ ગુનાહિત કરવામાં આવી હતી.

લાંચના કાયદામાં સુધારો કરવા તરફનું પ્રથમ પગલું ૧૯૯૫ માં જાહેર જીવનમાં ધોરણો પર નોલાન સમિતિના અહેવાલના પ્રકાશન સાથે લેવામાં આવ્યું હતું, જે જાહેર અધિકારીઓ દ્વારા અનૈતિક આચરણ અંગેની ચિંતાઓના જવાબમાં રચવામાં આવ્યું હતું અને લાંચના કાયદાકીય ફોજદારી કાયદાને એકીકૃત કરવાની દરખાસ્ત કરવામાં આવી હતી. એકત્રીકરણનું કારણ ભાષાની અસંગતતાઓ અને કાયદાના જ શબ્દોમાં ચોક્કસ અંતરને દૂર કરવાનું હતું.

૨૦૦૨ ના રાણીના ભાષણમાં, પ્રારંભિક લાંચ બિલની જાહેરાત કરવામાં આવી હતી, પરંતુ તેનું મૂલ્યાંકન કરતી સંયુક્ત સમિતિએ તેને નકારી કાઢ્યું હતું.

૨૦૦૩ માં, એક પ્રારંભિક ભ્રષ્ટાચાર વિરોધી બિલ બનાવવામાં આવ્યું હતું, પરંતુ વ્યાપક સમર્થનના અભાવે તે નિષ્ફળ ગયું હતું. જૂના કાયદાના એજન્ટ/મુખ્ય જોડાણને ઉલ્લંઘનના આધાર તરીકે સાચવવું જોઈએ કે કેમ તે અંગે ચર્ચા થઈ હતી.

૨૦૦૫ માં, સરકારે માર્ચમાં જાહેરાત કરતા પહેલા સમિતિની ચિંતાઓનું વિશ્લેષણ કરતો બીજો પરામર્શ દસ્તાવેજ તૈયાર કર્યો કે 'વર્તમાન કાયદામાં સુધારા માટે નોંધપાત્ર સમર્થન છે, પરંતુ આ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકાય તે અંગે કોઈ સર્વસંમતિ નથી.'

યુકે ત્યાર બાદ આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપાર વ્યવહારોમાં વિદેશી અધિકારીઓની લાંચની લડાઈ પર OECD (ઓર્ગનાઈઝેશન ફોર ઈકોનોમિક કો-ઓપરેશન એન્ડ ડેવલપમેન્ટ) કન્વેન્શનનો અમલ ન કરવા બદલ ટીકા હેઠળ આવ્યું હતું. આ ટીકાએ ભ્રષ્ટાચાર વિરોધી કાયદાઓને લગતા કાયદાકીય સુધારાની જરૂરિયાતને વધારી દીધી. OECD કાર્યકારી જૂથે સલાહ આપી હતી કે યુકેએ વ્યાપક લાંચ વિરોધી કાયદાનો અમલ કરવા માટે પગલાં લેવા જોઈએ જે ખાસ કરીને વિદેશી જાહેર અધિકારીની લાંચને સંબોધિત કરે છે.

તે પણ ધ્યાન દોરવામાં આવ્યું હતું કે વિદેશી અધિકારીઓની લાંચ પર કેસ કાયદાની ગેરહાજરી કાયદાના અવકાશ અથવા તેની અરજીને લગતી વર્તમાન સિસ્ટમની ગતિશીલતાનું મૂલ્યાંકન કરવાનું મુશ્કેલ બનાવે છે.

નવેમ્બર ૨૦૦૮નું લો કમિશનનું લાંચ વિધેયક, રિફોર્મિંગ લાંચ, આખરે યુકેના નવા ભ્રષ્ટાચાર વિરોધી કાયદા માટે બ્લુપ્રિન્ટ તરીકે પસંદ કરવામાં આવ્યું હતું.

ક્રોનિક ભ્રષ્ટાચારે ભારતની આર્થિક ગતિશીલતાના પ્રખર પ્રયાસમાં ભારે અવરોધ

ઊભો કર્યો છે. ટ્રાન્સપરન્સી ઈન્ટરનેશનલના (TI) ગ્લોબલ કરપ્શન બેરોમીટર-એશિયા (GCB) અનુસાર, એશિયામાં ભારતમાં લાંચનો સૌથી વધુ હિસ્સો છે (૩૯%), તેમજ વ્યક્તિગત જોડાણોનું શોષણ કરતા નાગરિકોનો સૌથી મોટો હિસ્સો (૪૬%). ભારતમાં રાજકીય ભ્રષ્ટાચારનું ઉચ્ચ સ્તર છે, જે ભ્રષ્ટાચારના વધતા કેસોનું મુખ્ય કારણ છે. ભારતમાં રાજકારણ સરળ સંપત્તિ અને પેડલિંગને પ્રભાવિત કરવાના માર્ગ તરીકે વિકસિત થયું છે. ભ્રષ્ટાચારના સૌથી સામાન્ય પ્રકારોમાંનો એક કરચોરી છે. તે મુખ્યત્વે સરકારી અધિકારીઓ અને રાજકારણીઓ દ્વારા કરવામાં આવે છે, જેના પરિણામે કાળું નાણું એકઠું થાય છે, જે લોકોનો સરકારમાં વિશ્વાસ ઓછો કરે છે. દલીલપૂર્વક, ભારતમાં ભ્રષ્ટાચારની સમસ્યાએ સંસ્થાઓને નબળી બનાવી છે અને દેશના નબળા ચલણ અને વધતી જતી ફુગાવા કરતાં ગરીબીને દૂર કરવા અને ટકાઉ વૃદ્ધિને વેગ આપવાના પ્રયત્નોમાં અવરોધ ઊભો કર્યો છે.

ઐતિહાસિક પૃષ્ઠભૂમિ

ભ્રષ્ટાચાર એ એક જટિલ સામાજિક, રાજકીય અને આર્થિક ઘટના છે જે તમામ દેશોને અસર કરે છે. ભ્રષ્ટાચાર લોકશાહી સંસ્થાઓને નબળી પાડે છે, આર્થિક વિકાસને ધીમો પાડે છે અને સરકારી અસ્થિરતામાં ફાળો આપે છે.

ભ્રષ્ટાચાર ચૂંટણી પ્રક્રિયાઓને વિકૃત કરીને, કાયદાના શાસનને બગાડીને અને અમલદારશાહીની ગૂંચવણો ઊભી કરીને લોકશાહી સંસ્થાઓના પાયા પર હુમલો કરે છે, જેનું એકમાત્ર કારણ લાંચની માંગણી છે. આર્થિક વિકાસ રૂંધાયો છે કારણ કે સીધા વિદેશી રોકાણને નિરુત્સાહ કરવામાં આવે છે અને દેશની અંદર નાના ઉદ્યોગો ભ્રષ્ટાચારને કારણે જરૂરી 'સ્ટાર્ટ-અપ ખર્ચ' દૂર કરવા ઘણીવાર અશક્ય લાગે છે.

એસેમ્બલીએ ભ્રષ્ટાચાર પ્રત્યે જાગૃતિ લાવવા અને તેની સામે લડવા અને રોકવામાં સંમેલનની ભૂમિકા વિશે ૯ ડિસેમ્બરને આંતરરાષ્ટ્રીય ભ્રષ્ટાચાર વિરોધી દિવસ તરીકે પણ નિયુક્ત કર્યો. આ સંમેલન ડિસેમ્બર ૨૦૦૫ માં અમલમાં આવ્યું.

ભ્રષ્ટાચારનો અર્થ

'ભ્રષ્ટાચાર' શબ્દ લેટિન શબ્દ 'ભ્રષ્ટાચાર' પરથી આવ્યો છે જેનો અર્થ 'ભ્રષ્ટ' થાય છે. ભ્રષ્ટાચાર એ સરકારી અધિકારીઓ અથવા અન્ય સંચાલકો સહિત સત્તા ધરાવનાર વ્યક્તિઓના કારણે અપ્રમાણિક અથવા કપટી વર્તનનો ઉલ્લેખ કરે છે. ભ્રષ્ટાચારમાં ચોક્કસપણે અયોગ્ય ભેટો અને લાંચ આપવી અથવા સ્વીકારવી, ટેબલ પેમેન્ટ્સ, મની લોન્ડરિંગ અને કાળું નાણું, ચૂંટણીમાં ચેડાં કરવા અને રોકાણકારોને છેતરવાનો સમાવેશ થાય છે. ભારત વધુ ભ્રષ્ટાચાર ધરાવતા દેશોમાંનું એક માનવામાં આવે છે. ૨૦૧૦માં યોજાયેલા ૨જી સ્પેક્ટ્રમ કેસ અને કોમનવેલ્થ ગેમ્સ કૌભાંડ બાદ સંસદે આ કાયદામાં સુધારો કરવાનો નિર્ણય લીધો હતો. વારંવાર ભ્રષ્ટાચારમાં સંડોવાયેલા વ્યક્તિઓ પાછળના મુખ્ય કારણોમાં ગેરકાયદેસર લાભ મેળવવાની તેમની ઈચ્છા, પૈસાનો લોભ અને કોઈપણ ગુનાને આગળ વધારવાની રોકથામ છે. એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે કે ગેરકાયદેસર રીતે જે કાળું નાણું કહેવાય છે તે વધુ કાળું નાણું મેળવવા માટે સ્વિસ બેંકો અથવા વિશ્વ બેંકમાં જમા કરવામાં આવે છે.

ભ્રષ્ટાચારનો અર્થ સામાન્ય રીતે સત્તામાં રહેલા લોકો દ્વારા અપ્રમાણિક અથવા કપટપૂર્ણ વર્તણૂક હોઈ શકે છે, જે સત્તા અથવા સત્તાના હોદ્દા ધરાવતા વ્યક્તિનો ઉલ્લેખ કરે છે, ખાસ કરીને સરકારી કચેરીઓમાં, જેમાં સામાન્ય રીતે લાંચ અને જાતીય તરફેણમાં પ્રગતિ અને અન્ય લાભો જેવા અન્ય અયોગ્ય લાભોનો સમાવેશ થાય છે.

રાજકીય ભ્રષ્ટાચાર

ભ્રષ્ટાચાર એ કોઈને સોંપવામાં આવેલી સત્તાનો દુરુપયોગ છે. ભ્રષ્ટાચાર ગમે ત્યાં અને કોઈપણ સમયે થઈ શકે છે, અને તે કોઈપણ દ્વારા આચરવામાં આવી શકે છે. રાજકીય ભ્રષ્ટાચાર એ ભ્રષ્ટાચારના સૌથી પ્રચલિત પ્રકારોમાંનો એક છે. રાજકીય ભ્રષ્ટાચાર એ સરકારી અધિકારીઓનો ઉલ્લેખ કરે છે જે વ્યક્તિગત લાભ માટે તેમની કાયદેસર રીતે આપવામાં આવેલી સત્તાનો દુરુપયોગ કરે છે. તેમાં અન્ય ઉદ્દેશ્યો માટે સરકારી સત્તાનો દુરુપયોગ શામેલ નથી, જેમ કે રાજકીય વિરોધીઓ પર જુલમ અથવા સામાન્ય પોલીસ ક્રૂરતા, કે તેમાં ખાનગી વ્યક્તિઓ અથવા વ્યવસાયો દ્વારા કરવામાં આવતી ગેરકાયદેસર પ્રવૃત્તિઓનો સમાવેશ થતો નથી જે સરકાર સાથે સીધી રીતે જોડાયેલા નથી. જો કોઈ ઓફિસધારકની ગેરકાનૂની પ્રવૃત્તિઓ સીધી રીતે તેમની સત્તાવાર ફરજો સાથે જોડાયેલ હોય તો જ તેને રાજકીય ભ્રષ્ટાચાર ગણવામાં આવે છે.

ભત્રીજાવાદ, લાંચ, ગેરવસૂલી, છેતરપિંડી અને ગેરઉપયોગ એ રાજકીય ભ્રષ્ટાચારના ઉદાહરણો છે. જ્યારે સંગઠિત અપરાધ જેમ કે ડ્રગ હેરફેર, મની લોન્ડરિંગ અને માનવ તસ્કરી ભ્રષ્ટાચારથી વિકસી શકે છે, તે આ પ્રવૃત્તિઓ સુધી મર્યાદિત નથી. ક્લેપ્ટોક્રસી, જેનો અર્થ થાય છે 'ચોરો દ્વારા સરકાર', અનિયંત્રિત રાજકીય ભ્રષ્ટાચારની સ્થિતિનો ઉલ્લેખ કરે છે.

ભારતમાં ભ્રષ્ટાચાર

ભ્રષ્ટાચાર અને લાંચ એ ભારતની આર્થિક સ્થિરતા માટે ગંભીર ચિંતા અને જોખમનો વિષય છે, ટ્રાન્સપરન્સી ઈન્ટરનેશનલજ્ઞઝના ૨૦૨૨ના અહેવાલ મુજબ, ૧૮૫ દેશોમાંથી ભારત ભ્રષ્ટાચારના મામલામાં ૮૫માં ક્રમે છે. ૪૦, જેમાં ૦ નો અર્થ અત્યંત ભ્રષ્ટ અને ૧૦૦ નો અર્થ છે અત્યંત પ્રમાણિક.

આપણી સરકારે ગંભીરતાથી સમીક્ષા કરવી જોઈએ અને દેશમાં ભ્રષ્ટાચારને કાબૂમાં લેવા અને ઘટાડવા માટે કંઈક અસરકારક કરવું જોઈએ, જે તેને પવિત્ર બનાવી રહ્યું છે અને આખરે માત્ર નાગરિકોના હિતોને જ નહીં પરંતુ આવનારી પેઢીઓને પણ નુકસાન પહોંચાડશે.

એવો આરોપ છે કે સ્વિસ બેંકમાં ઘણા સેલિબ્રિટી, બિઝનેસ ટાયકૂન્સ અને રાજકારણીઓના તેમના નંબરવાળા એકાઉન્ટ્સ છે જેમાં ગેરકાયદેસર માધ્યમોથી મેળવેલા કરોડો રૂપિયા અને ભ્રષ્ટાચારનો સતત ઇનકાર કરવામાં આવ્યો હતો જે વર્ષ ૨૦૧૫-૧૬માં પછીથી સાબિત થયું હતું. કે વર્ષ ૨૦૨૧ માં CBDT (સેન્ટ્રલ બોર્ડ ઓફ ડાયરેક્ટ ટેક્સીસ) દ્વારા આરટીઆઈ અરજીના જવાબ અનુસાર તેણે રૂ. તેમની તાજેતરની તપાસમાંથી ૨૦,૦૭૮ કરોડ, જે આઘાતજનક રીતે ખૂબ જ મોટી રકમ છે, જો કે એ નોંધવું જરૂરી છે કે તે હિમશિલાની માત્ર એક ટોચ છે, જે બિનહિસાબી નાણાં/સંપત્તિના ચોક્કસ આંકડા સુધી પહોંચવા માટે તપાસ કરવાની જરૂર છે.

તે સિવાય લાંચ એ પણ આપણા દેશ માટે લડવા માટેનો એક ખૂબ જ ગંભીર અને સળગતો મુદ્દો છે. ટ્રાન્સપરન્સી ઈન્ટરનેશનલ ૨૦૦૫ના અભ્યાસ મુજબ લગભગ ૯૨૬ ભારતીયોને તેમના જીવનના અમુક સમયે લાંચ આપવાનો પ્રથમ હાથનો અનુભવ છે, ૨૦૦૭ અને ૨૦૦૯ના અન્ય અહેવાલ મુજબ પણ મુખ્ય લાંચ ટ્રકર્સ સરહદો પાર કરતી વખતે ચૂકવે છે. જે તે સમયે વાર્ષિક રૂ. ૨૨૨ કરોડ હતું.

ભ્રષ્ટાચારની હદ અને તેની ભયાનક અસરનું વિશ્લેષણ એ હકીકત પરથી કરી શકાય છે કે જે વર્ષ ૨૦૦૭માં વિશ્વ બેંકના અહેવાલમાંથી બહાર આવ્યું હતું, જેમાં કહેવામાં આવ્યું હતું કે દિલ્હીથી મુંબઈની મુસાફરીનો કુલ સમય (૧૪૧૨ કિલોમીટર) પ્રતિ બે દિવસનો ઘટાડો કરી શકાય છે. ટ્રીપ જો ભ્રષ્ટાચાર અને તેની સાથે સંકળાયેલા નિયમનકારી સ્ટોપેજને બહાર કાઢવા માટે લાંચ નાબૂદ કરવામાં આવી હતી.

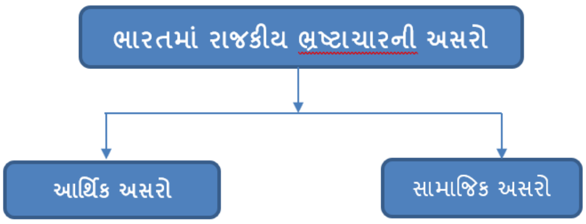
ભારતમાં કાળા નાણા અંગે આજ સુધી કોઈ સત્તાવાર ડેટા ઉપલબ્ધ નથી, જો કે માહિતીના અધિકાર પર વર્ષ ૨૦૧૮ માં માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતમાં દાખલ કરાયેલી રિટ પિટિશન અનુસાર, એવું કહેવામાં આવ્યું હતું કે દેશના ગુનેગારોએ લગભગ વર્ષ ૨૦૧૮ માં ઇકોનોમિક ટાઇમ્સમાં પ્રકાશિત થયેલા એક લેખ અનુસાર આજની તારીખ સુધી ૯૦૦ લાખ કરોડનું કાળું નાણું છે જે બિન-હિસાબી છે, એવો અંદાજ છે કે સ્વિસ બેંક અને ઑફશોર બેંકોમાં હાલમાં ભારતીય રૂપિયાની કુલ રકમ આશરે ૩૦૦ લાખ કરોડ છે. જે કદાચ ભારતમાંથી દાયકાઓ સુધીની ગરીબીને સંપૂર્ણપણે નાબૂદ કરી શકે છે.

ભારતમાં રાજકીય ભ્રષ્ટાચાર

૨૦૦૦ના દાયકામાં ભારતને તેની વિસ્તરતી અર્થવ્યવસ્થાને કારણે સૌથી વધુ આશાસ્પદ વિકસતા બજારોમાંનું એક માનવામાં આવતું હતું. જો કે, ૨૦૧૨ માં, દેશનો ઝડપી ગતિશીલ વિકાસ એક દાયકાના નીચા સ્તરે ધીમો પડી ગયો હતો, ઘણા વિશ્લેષકો ક્રોનિક ભ્રષ્ટાચારને જવાબદાર ઠેરવે છે, જેમાં અગાઉના વડા પ્રધાન મનમોહન સિંઘ હેઠળના કૌભાંડોની શ્રેણીમાં ઘટાડો થયો હતો. ભારતમાં રાજકીય ભ્રષ્ટાચાર સૌથી ગંભીર છે. ચિંતાનો મુખ્ય મુદ્દો એ છે કે ભ્રષ્ટાચાર રાજકીય સંસ્થાને નબળો પાડી રહ્યો છે અને સમાજને સંચાલિત કરતા કાયદાની સર્વોપરિતાને ગંભીર રીતે નબળી પાડી રહ્યો છે. નાના સમયના રાજકારણીઓ પ્રાદેશિક જ્ઞાતિ આધારિત પક્ષો સ્થાપે છે તેવી જ રીતે ઉદ્યોગપતિઓ સત્તા મેળવવા માટે ધંધા શરૂ કરે છે. આમાંના ઘણા રાજકીય નેતાઓ એવું જીવન જીવે છે જે કોઈપણ હોલીવુડ સ્ટારને પણ ઈર્ષ્યા કરી શકે છે.

આજકાલ રાજકારણ માત્ર ગુનેગારો માટે છે, અને ગુનેગારો રાજકારણીઓ બનવાનું નક્કી કરે છે. દેશના વિવિધ પ્રદેશોમાં થતી અનેક ગેરકાયદેસર પ્રવૃત્તિઓ સાથે ચૂંટણીઓ સીધી રીતે જોડાયેલી છે. ભ્રષ્ટાચારની આવક આખરે રાજકીય ઝુંબેશ ધિરાણમાં તેમનો માર્ગ શોધે છે. ૨૦૦૦ માં રચાયેલ બંધારણના કાર્યની સમીક્ષા કરવા માટેના રાષ્ટ્રીય આયોગ (NCRWC)એ અવલોકન કર્યું હતું કે ભંડોળ માટેની ચૂંટણીની ફરજિયાત સમગ્ર ભ્રષ્ટાચાર પ્રણાલીનો પાયાનો પથ્થર છે.

ભારતમાં રાજકીય ભ્રષ્ટાચારની અસરો

આર્થિક અસરો :

ભ્રષ્ટાચાર નોંધપાત્ર વિકૃતિઓ અને બિનકાર્યક્ષમતા ઊભી કરીને આર્થિક વૃદ્ધિને અવરોધે છે. ભ્રષ્ટાચાર ગેરકાયદેસર ચૂકવણીના ભાવ અને સત્તાવાળાઓ સાથે વ્યવહાર કરવાની વ્યવસ્થાકીય કિંમતમાં વધારો કરીને ખાનગી ક્ષેત્રમાં વ્યવસાય કરવાની કિંમતમાં વધારો કરે છે. જ્યારે કેટલાક દલીલ કરે છે કે ભ્રષ્ટાચાર અમલદારશાહી ઘટાડીને ખર્ચ ઘટાડે છે, લાંચની ઉપલબ્ધતા પણ વધુ નિયંત્રણો અને વિલંબ તરફ દોરી શકે છે. જાહેર ક્ષેત્રના વિકાસને પણ ભ્રષ્ટાચારથી નુકસાન થાય છે, કારણ કે જાહેર ભંડોળ મૂડી પ્રોજેક્ટ તરફ રીડાયરેક્ટ થાય છે, જ્યાં લાંચ અને કમિશન આવવું સરળ હોય છે.

સામાજિક અસરો :

રાજકીય ભ્રષ્ટાચાર આર્થિક પરિણામો કરતાં નોંધપાત્ર રીતે વધુ સામાજિક પરિણામો ધરાવે છે. તે પ્રથમ અને અગ્રણી, સરકારમાં જનતાના વિશ્વાસને અસર કરે છે, અને તે લોકશાહીની સ્થિતિને પણ નબળી પાડે છે. આવા દેશમાં રાજકીય અસ્થિરતા અને સશસ્ત્ર સંઘર્ષ થવાની સંભાવના છે. તદુપરાંત, રાજકીય ભ્રષ્ટાચારના કિસ્સાઓને રોકવામાં ન્યાયતંત્રની અસમર્થતાને કારણે લોકો ન્યાયતંત્રમાં વિશ્વાસ ગુમાવે છે, જે લોકશાહીના અસ્તિત્વ માટે સૌથી આવશ્યક ઘટક છે.

નિષ્કર્ષ

આમ, ભ્રષ્ટાચારની અનિષ્ટ માનવતા અને સભ્યતાના ઉત્ક્રાંતિને જોખમમાં મૂકે છે. સમયગાળો ગમે તેટલો હોય, મનુષ્યના ભૂખ્યા પાત્રને કારણે દુષ્ટતા કાયમ રહે છે. મનુષ્યો આ દુષ્ટતા તરફ ખેંચાય છે કારણ કે તેઓ અનૈતિક કાર્યોમાં સામેલ થવાથી ભૌતિક લાભ મેળવે છે. ભ્રષ્ટાચારની અનિષ્ટ સામે લડવા માટે એક કાર્યક્ષમ પ્રણાલી વિકસાવવામાં આ કાયદો ઉપયોગી થઈ શકે છે. પરિણામે, ભ્રષ્ટાચાર સામે લડવા માટે ૧૯૮૮નો ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ એક મહત્વપૂર્ણ કાયદો છે. જો કે, ભ્રષ્ટાચાર સામેની આ લડાઈમાં એકલો કાયદો હંમેશા હારી જશે; તે અમારા ધારાશાસ્ત્રીઓની કામગીરી પણ છે જે અમને આ જોખમને નિયંત્રિત કરવામાં ફાયદો આપશે.

સંદર્ભ સૂચિ

૧. ભ્રષ્ટાચાર નિવારણનો કાયદો | જસ્ટિસ વી રામકુમાર
૨. અરવિંદ વર્મા | ભારતમાં ભ્રષ્ટાચાર સામે લડત
૩. ભારતમાં ભ્રષ્ટાચારના કારણો, અસરો અને સુધારાઓ | ચિત્રા જી. લેલે
૪. ભારતમાં ભ્રષ્ટાચાર: (ઇતિહાસ, કાયદો અને રાજકારણ) | સંદીપ ભલ્લા